

Køn, (u)ligebehandling og den danske folkekirke

Christel Stormhøj Ph.d., lektor, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet

Hvor langt bør retten til religionsfrihed trumfe kvinders ret til ikke-diskrimination i liberal-demokratiske samfund? Kan folkekirkens undtagelse fra ligebehandlingsloven forsvares ud fra politisk teori, på baggrund af statens sammenfletning med kirken samt i lyset af menneskerettigheds-konventioner? Det foreslås, at ligebehandlings-princippet lovfæstes i folkekirken.

I Danmark har princippet om lighed mellem køn vundet hævd både i befolkningen og staten. „Regeringen vil skabe lige muligheder for kvinder og mænd“ og sikre dem „lige rettigheder“. „Målet er, at kvinder og mænd opfattes ligeværdigt“ (Ligestillingsministeriet 2009, 4-5). Samtidig målrettes kønsligestillingspolitik i stigende grad etniske minoriteter. De seneste tiår har særlige lovgivningsmæssige tiltag rettet sig mod især muslimske mindretals kvindediskriminerende praksisser som led i en strammere integrationspolitik (Andreassen 2005; Holtug 2005). Muslimske kvinders mangel på ligestilling forbindes med en undertrykkende patriarkalsk kultur/religion og et kvindesyn, der ikke respekterer kvinders ligeværd (Ligestillingsministeriet 2008, 3ff.; 2009, 5). Minoriteters religiøse normer må vige for almen, sekulær lov, herunder normen om lighed mellem kønnene. Sjældent rejses spørgsmålet om kønsdiskrimination i forhold til majoritetsreligionen, evangelisk-luthersk protestantisme¹, som den er institutionaliseret i folkekirken. Kræves det af folkekirken, at den tilpasser sig den kønslighedsnorm, som er nedfældet i ligebehandlingslovgivning? Eller slår religiøse normer, forstået som kirkens lære- og traditionsgrundlag, igennem som mere tungtvejende end alment gældende lov?

Siden Ligebehandlingsloven trådte i kraft i 1978 har trossamfund været undtaget fra loven ifølge en kirkeministeriel bekendtgørelse.² Undtagelsen begrundes med hensynet til religionsfriheden, som er garanteret i Grundlovens § 67. Den beskytter gudsdyrkelsen og den dertil hørende organisering, og den gælder både for enkeltpersoner og kollektiver (Espersen 1999). Den foreliggende rettighedskonflikt mellem respekt for kvinders ret til ligebehandling og respekt for trossamfundenes ret til selvbestemmelse i indre forhold løses således ved, at beskyttelse af religionsfriheden prioriteres højere end hensynet til kvinders ret til ikke-diskrimination. Det er der en historisk baggrund for. Ledemotivet for religionsfrihed har været at garantere gudsdyrkelsen mod overgreb fra staten, som har magtbeføjelse til at fastsætte vilkårene herfor, og at sikre ligebehandling af religioner (Ketscher 2000). Religionsfriheden er således traditionelt blevet betragtet, også i en dansk kontekst, som en særlig kollektiv rettighed; som et beskyttet område, hvor den for alle gældende lov har begrænset gyldighed (Christoffersen 2001).

Samtlige trossamfund, uanset deres minoritets/majoritetsstatus og uafhængigt af statens sammenvikling med majoritetsreligionen, er blevet undtaget. Imidlertid har folkekirken en særstilling; den er den danske nationalkirke og understøttes af staten³ moralsk (fx kristendomsundervisning i folkeskolen og helligdagslov) samt økonomisk (Espersen 1999).⁴ Folketing og kirkeminister har fuld kompetence i alle kirkens anliggender, ydre såvel som indre.⁵ Kirken er en del af den offentlige forvaltning (Christoffersen 2006). I praksis har det dog varieret hvor stærkt Folketing og regering har ønsket at styre kirken. Folkekirke angiver, at det er en befolkningens kirke, hvilket indikerer, som det oprindeligt var forudsat, at kirkens forfatning skulle bygge på folkets vilje og suverænitet

(Gammeltoft-Hansen 1999).⁶ Endelig er kirken en majoritetskirke; ca. 82 % af befolkningen er medlemmer i dag.⁷ Disse forhold taler for, at staten per definition har en stor interesse i kirken, at kirken må styres på en måde, der stemmer overens med den aktuelle vilje- og normdannelse i befolkningen samt, at staten må forventes at skelne mellem majoritets- og minoritetsreligionerne lovgivningsmæssigt, da det må formodes, at den religiøse byrde af ikke at blive indvilliget undtagelse fra ligebehandlingsloven er større for sidstnævnte trossamfund end for folkekirken, grundet deres væsensforskellige vilkår for selvudfoldelse.

I dansk forskning er rettighedskonflikten i relation til folkekirken hidtil kun blevet behandlet i to juridiske studier (Christoffersen 2001; Ketscher 2000). I nordisk sammenhæng har især norske forskere belyst en lignende problemstilling i forhold til Den norske kirke (Hellum 2006; Hellum og Strand 2008; Skjeie 2004, 2007; Solhøy 2008). Den internationale, politisk-teoretiske samt retsvidenskabelige litteratur, der tematiserer konflikten, er omfattende. Dog er der overvejende et fokus på minoritetsreligioner (Cohen et al. 1999; Eisenberg & Spinner-Halev 2005; Phillips 2005).

Trossamfunds undtagelse fra den danske ligebehandlingslov generelt og folkekirken specifikt sætter den danske, liberale stat, der tilslutter sig princippet om kønslighed, i vanskelige dilemmaer. Hvor langt bør religionsfrihed holde som argument overfor hensynet til kvinders ret til ligebehandling? Gør det en forskel, om der er tale om en minoritets- eller en majoritetsreligion i forhold til at indvillige undtagelse? Bør minoritetsreligioner have særbehandling som støtte til deres fortsatte overlevelse? Er der alternativer til den danske løsning og udfordres den af løsningsmodeller, som er udformet inden for internationale menneskerettighedsfora?

I artiklen vil jeg behandle disse problemstillinger – nogle mere dybtgående end andre – med udgangspunkt i folkekirken undtagelse fra Ligebehandlingsloven. Formålet er at diskutere legitimiteten af undtagelsen samt at pege på alternativer. Ud fra et retfærdighedsperspektiv vil jeg argumentere for, at undtagelsen ikke er tilstrækkeligt begrundet, og at princippet om ligebehandling derfor bør lovfæstes i folkekirken. Kirken er ikke en udsat minoritetsreligion, hvis fortsatte virke er truet af det større samfund og kan derfor ikke påkalde sig særrettighed som minoritet. Derimod bør den som statsstyret og -privilegeret majoritetsreligion følge alment gældende lov.

Artiklens struktur er som følger: (i) to konkurrerende politisk-teoretiske tilgange, en kommunitaristisk og en universalistisk, til konflikten drøftes i relation til den danske case; dernæst (ii) analyseres den politiske debat i forbindelse med lovgivning og de argumenter, der frem-

føres for og imod undtagelsesbestemmelsen; i (iii) belyses retlige aspekter af rettighedskonflikten i konteksten af internationale menneskerettighedskonventioner og EU lovgivning, som sætter den danske løsning i relief; afslutningsvis (iv) diskuteres alternativer til den gældende danske løsning.

Den politisk-teoretiske debat om undtagelsesrettigheder for trossamfund

Det er omtvistet i nutidig politisk teori, hvordan den liberale stat samtidig kan respektere trossamfunds ret til autonomi i indre anliggender og beskytte kvinders ret til ligebehandling, når nogle trossamfund diskriminerer kvinder med henvisning til deres lære (Kymlicka 1995; Shachar 2000). Det diskuteres, om staten bør gennemtvinge et princip om kønsligestilling, eller om det modsat fordres, at staten sikrer diskriminerede minoritetsreligioner fortsat eksistens ved at undtage dem fra majoritetslove, der sigter på at beskytte individuelle lighedsrettigheder? Eller må sådanne trossamfund selv forandre sig, således at de lever op til kravene om respekt for disse individuelle rettigheder?

Den væsentligste kontrast markeres af oppositionen mellem en kommunitaristisk multikulturalistisk position som repræsenteret ved bl.a. Bhikhu Parekh (2000) og Charles Taylor (1995) og en liberal feministisk position, som bl.a. er formuleret af Susan Okin (1999a, 1999b, 2005).⁸ Førstnævnte betoner kollektivet som normativt udgangspunkt og forsvaret minoritetskulturer og -religioners ret til overlevelse; sidstnævnte ser individet som normativt grundenhed og understreger betydningen af beskyttelse af kvinders autonomi inden for alle sociale sfærer. Positionernes bærende argumenter og konfliktløsningsforslag kan anvendes i en diskussion af legitimiteten af folkekirken undtagelse fra ligebehandlingsloven.

Kommunitarisme betoner fællesskabets (kultur, religion, nationalitet etc.) afgørende betydning for den enkelte og betragter individets hele identitet, værdisystem og vision om det gode liv som formet af kollektivet, dets traditioner og livsformer (Parekh 2000, 136f.; Taylor 1995, 256). Taylor og Parekh forsvaret en version af multikulturalisme, der både accentuerer retten til ligeværd (mellem grupper) og kulturel/religiøs forskellighed. Taylor (1995, 233) foreslår, at staten bør kombinere en universalistisk politik, der tildeler alle medborgere identiske grundrettigheder, med en forskelspolitik, der anerkender minoritetsgruppers forskellighed. Individuelle rettigheder, der bygger på medborgernes ligeværdighed, må suppleres med grupperettigheder, der tillader diversitet. I relation til religiøse minoriteter indebærer forskelspolitikken en anerkendelse af fx deres religiøse helligdage, diætrestrictioner, beklædningskoder samt undtagelser fra

love der intervenserer i deres gudsdyrkelse. Begrebet om „kulturel overlevelse“ er centralt for Taylors forsvar for grupperettigheder: Grupper kan kræve forskellige rettigheder for at sikre deres fortsatte eksistens,⁹ hvis gruppens praksis og værdier ikke samtidig krænker medlemmernes individuelle rettigheder (Taylor 1995, 248f.). Taylor giver ikke selv noget entydigt svar på, hvordan konflikten mellem de to typer rettigheder kan medieres. Hans via media fremtræder som et labilt kompromis. Det er uklart, hvornår, i hvilken udstrækning og hvorfor universelle lighedsprincipper bør trumfe hensynet til minoritetskulturer/religioners værdier og vice versa. Samme uklarhed genfindes hos Parekh (2000, 86f. & 132). Ud fra helheden i Taylors teori kan der imidlertid udlæses et tvedtelt svar: På den ene side et stærkt forsvar for retten til kulturel overlevelse. På den anden side en demokratisk løsningsmodel, der trækker på en deltagelsesdemokratisk tradition, og som betoner dialog og forhandling (Taylor 1995, 192).

Overlevelsargumentet indebærer, at hensynet til trossamfunds fortsatte eksistens trumfer hensynet til individers lighedsrettigheder. Men da forskelspolitikens hele idé er at sikre minoriteter ligestilling, kan argumentet kun meningsfuldt appliceres på minoritetsreligioner. Evangelisk-luthersk protestantisme er ikke en minoritetsregion; tværtimod er den en dominerende majoritetsreligion, der understøttes af staten værdimæssigt og økonomisk, hvorfor det ikke giver mening at hævde, at folkekirkens fortsatte eksistens står på spil, hvis den underlægges ligestillingsloven. Den demokratiske løsningsmodel er derimod relevant. Blandt teologer og troende er der forskellige fortolkninger af evangelisk-luthersk protestantisme, især hvorvidt forestillingen om kønslighed og -ligestilling står i modsætning til religionens dogmer eller ikke (Nissen 2003, 137ff.). Hvis Taylors demokratiske løsningsforslag følges, implicerer det, at alle, som berøres af kirkens normer i forbindelse med ansættelse i præstestillinger, bør træffe en afgørelse om deres legitimitet i fællesskab. Det må formodes, at resultatet ville være en tilslutning til princippet om ligestilling af de to køn, da kønslighed må anses som en værdi, som det store flertal af kirkens medlemmer, præster og biskopper deler. Men om afgørelsen kræver et simpelt, et 2/3 flertal eller alles reelle tilslutning, er der ikke en kvalificering af hos Taylor.

Okin (1999a, 1999b) har leveret en skarp kritik af den kommunitaristiske multikulturalisme fra et liberalt feministisk udgangspunkt. Afsættet betyder, at beskyttelsen af den individuelle autonomi trumfer hensynet til gruppens værdier (det liberale element), og at princippet om kønslighed og ligestilling bør omfatte alle sociale arenaer, offentlige og private, for at sikre kvinders lige

frihed (det feministiske element). Det er et legitimt mål for den liberale stat at forøge kvinders autonomi også i religiøse institutioner.¹⁰ Multikulturalisme, forstået som anerkendelse af minoriteters rettigheder, og feminisme i nævnte forstand er i konflikt med hinanden ifølge Okin (1999a, 12-22). Kardinalpunktet er, at grupperettigheder oftest er en ulempe for kvinder; de forstærker mandlige autoritetsstrukturer i minoritetskulturer/religioner, og de gives på baggrund af de mest magtfulde mænds fortolkninger af, hvad der er centrale dogmer i religionen. Derfor bør den liberale stat være yderst varsom med at tildele grupperettigheder. Okin har absolut en pointe i at påpege den potentielle og oftest også reelle konflikt mellem feminisme og multikulturalisme, men præmisserne, hun baserer sin forståelse af religion på, er i en del henseender kritisable. Religion ses tendentielt som et homogent og statisk fænomen samt som per se misogynistisk. Om end det næppe kan betvivles, at mænds forrang og kvinders underordning er en grundtanke i alle verdensreligioner, kan der modsat ikke ses bort fra, at religiøse traditioner oftest rummer komplekse og modsætningsfyldte repræsentationer af kvinder som agenter (fx Børresen 2007; Nissen 2003; Nussbaum 1999). Ligeledes er der en fare for at „religiøsfisere“ kvindeundertrykkelse, som kan have mange andre årsager, især politiske. Endelig er der ikke religionshistorisk belæg for at betragte religion som statisk, som hævet ud af tid og socialt rum. Ikke blot er fx de monoteistiske religioners (jødedom, kristendom og islam) doktriner og symbolik blevet udformet inden for den erkendelsesmæssige og politiske kontekst, som gjorde sig gældende i deres formative periode. Men det har også kunnet konstateres, at teologiske systemer reformeres fortløbende (nogle mere end andre), og at normer for religiøs livsførelse tilsvarende forandres i og med det udvekslingsforhold med de samfund, som religiøse systemer er en del af (Børresen 2007).¹¹ I lyset af sådanne kritikker har Okin nuanceret sit standpunkt (Okin 2005).

Generelt anbefaler hun, at alle, som berøres af religiøse normer, må sikres lige deltagelsesmuligheder i en forhandling om deres gyldighed, inden staten indrømmer trossamfund grupperettigheder (Okin 2005, 74). For at forandre trossamfund, der diskriminerer kvinder, foreslås to løsningsmodeller: demokratisering for trossamfund, som aktuelt er eller for nyligt har været udsat for religiøs motiveret undertrykkelse. Liberalisering for de øvrige, hvor staten indføre princippet om ligestilling af kvinder og mænd i afgørende anliggender (fx ansættelse i præsteembede). Endvidere fjernelse af statsubsidier.

Ud fra Okins ræsonnementer kan folkekirkens undtagelse fra Ligestillingsloven ikke begrundes. Den krænker kvinders lighedsrettigheder. Da undtagelsen ikke kan begrundes med et argument om, at den beskytter

et undertrykt trossamfund, må staten gennemtvinge en liberalisering og ophæve undtagelsen. Når det yderligere betænkes, at folkekirken er statsstyret og -subsidiert, er kirkens undtagelse desto vanskeligere at forsvare. Og folkekirken er heller ikke en traditionel civilsamfundsorganisation, hvis ret til selvstyre i indre anliggender eventuelt kunne forsvares inden for en liberal position.¹²

Den politiske strid om ligebehandling og religiøs undtagelsesret

I 1978 fremsatte regeringen forslag til Lov om ligebehandling (L 148), der bygger på EU direktiv 76/207. Loven drejer sig om ligebehandling af kvinder og mænd ved ansættelse, erhvervsuddannelse samt i forhold til arbejdsvilkår. Den forbyder diskrimination på grund af køn, både direkte (med eksplicit henvisning til køn) og indirekte (under henvisning til graviditet, ægteskabelig eller familiemæssig stilling). Diskrimination betegner ifølge loven forskelsbehandling, der ikke tjener et legitimt formål, dvs. som ikke kan objektivt begrundes i et sagligt formål. Forskelsbehandling er omvendt tilladelig, hvis der kan henvises til et sagligt formål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige.¹³

I forberedelsen af loven bemærkedes det, at ligebehandlingsprincippet kunne komme i konflikt med trossamfundenes ret til at lægge vægt på ansøgers køn ved besættelse af forkynderstillinger, altså den ret der er beskyttet i § 67 i Grundloven. Derfor anbefalede det, at dispensationsmuligheden i direktivet¹⁴ skulle benyttes (L 148, Folketingstidende 1977/78, Tillæg A, 3087).¹⁵ Regeringen foreslog på den baggrund efter at have konsulteret kirkeministeriet, at man ville give „de udenfor folkekirken stående trossamfund“ mulighed for alene at ansætte mandlige forkyndere (L 148, Folketingstidende 1977/78, Tillæg A, 3096). Dette var især relevant for jødiske og katolske minoritetstrossamfund. Under Folketingsdebatten blev der imidlertid gjort ophævelser; det ville også være nødvendigt at undtage folkekirken, eftersom der også her fandtes religiøs begrundet modstand mod kvindelige præster (L 148, Folketingstidende 1977/78, 1. beh., 5305). Derfor lovede regeringen, at der ville blive udstedt en kirkeministeriel bekendtgørelse, som undtog samtlige trossamfund ved besættelse af præstestilling o. lign. fra lovens område (L 148, Folketingstidende 1977/78, Tillæg B (37), 577). Det må formodes, at folkekirkenes undtagelse var resultat af et pres fra konservative kirkekredse,¹⁶ om end det fortjener yderligere undersøgelse. Lige siden Folketinget i 1947 gav kvinder adgang til præsteembedet, har disse kredse modsat sig det (Bækgaard et al. 2007). I den efterfølgende 2. og 3. behandling af lovforslaget blev der ikke rejst yderligere indvendinger. Argumenterne for at inkludere folkekirken i undtagelsesbestemmelsen byg-

gede heller ikke på mere substantielle vurderinger af relationen mellem ret til ligebehandling og religionsfrihed i forhold til minoritets/majoritetsproblematikken (L148, Folketingstidende 1977/78, 2. & 3. beh.).

Aftalen mellem de politiske partier synes båret af en nærmest indforstået konsensus om religionsfrihedens ukrænkelighed; som en kollektiv rettighed til selvbestemmelse, som almen gældende lov, her retten til ikke-diskrimination, må tilsidesættes til fordel for. En sådan konsensus kan med en vis sandsynlighed forklares i lyset af, hvad retsteoretikeren Cass Sunstein (1999) har kaldt et vanestyret forsvar for religionsfriheden. Konventionelle intuitioner og vaner tilsiger, at statslige indgreb over for trossamfunds praksisser og traditioner anses som kritiske, hvorimod krænkelse af kvinders ret til ikke-diskrimination er langt mindre vigtig, knap så alvorlig. Netop fraværet af en animeret debat kunne indikere, at et sådant vanestyret forsvar for religionsfriheden var på spil. Endvidere var forholdet mellem religionsfrihed og kvinders ret til ligebehandling et perifert emne på den politiske dagsorden på daværende tidspunkt. Striden stod om andre forhold, fx det ønskværdige i at skulle lovgive om ligebehandling versus at afvente den „naturlige“ samfundsudvikling. Og diskriminationsspørgsmålet i forhold til religionerne udgjorde heller ikke en mærkesag for nogen af partierne, modsat hvad det gør i dag, hvor især Dansk Folkeparti og Venstre som led i deres profilering problematiserer muslimske minoritetsgruppers religiøse praksis og normer, herunder disses indvirkning på forholdet mellem kønnene, som en hindring for integration. Kun Ligestillingsrådet (1978, 84), som var obligatorisk høringspart i sagen, var modstander af aftalen. Frem for en generel dispensation anbefalede Rådet, at det enkelte trossamfund måtte søge om dispensation på grundlag af konkrete ansøgninger i hvert enkelt tilfælde. Derved kunne sagligheds- og proportionalitetskriterierne blive lagt til grund for vurderingen. Rådets forslag stillede spørgsmålstejn ved det konventionelle syn på religionsfrihed som altid havende forrang og talte for en anden rangordning som varetager af ligestillingsretslige interesser.

Ved Ligebehandlingslovens (L 17) revision i 2005/06 blev undtagelsesbestemmelsen revurderet. Der var ingen omfattende debat i Folketinget om dens generelle rækkevidde. Beskæftigelsesministeren gentog i store træk de samme argumenter, som var fremtrædende i 1978: Af hensyn til den grundlovssikrede ret til religionsfrihed var den generelle undtagelse stadig nødvendig (L 17 2005/1, FF, Tillæg B (97), betænkning, AMU, 30.11. 2005, svar på sp. 8).

Senere, i 2007/08, blev rimeligheden og legitimiteten af at undtage navnlig folkekirken fra loven sat på den politiske dagsorden op til flere gange, hvorved den politiske

konflikt tilspidsedes.¹⁷ Centralt står to stridspunkter. Den første strid handlede om bekendtgørelsens rækkevidde, og hvorvidt den gav retligt grundlag for at forskelsbehandle efter ansættelsen. Mao. om det var legitimt, at der fandt diskrimination sted blandt kolleger under udførelse af præstegerningen, fx om mandlige præster kunne nægte at deltage i gudstjenestefællesskab med kvindelige kolleger. Kirkeministerens svar var langt fra entydigt. Bekendtgørelsen skulle fortolkes indskrænkende; den dækkede udelukkende i ansættelsessituationer og gav ikke mandlige præster nogen lovhjemmel til at diskriminere kvindelige arbejdsfæller. På trods heraf havde mandlige præster en udstrakt grad af frihed til selv at afgøre, hvorvidt de ville samarbejde med kvindelige kolleger, eftersom enhver præst er indrømmet en samvittighedsfrihed (hvilket også gælder i spørgsmål om vielse af fraskilte, velsignelse af homoseksuelle par etc.) (2006/1, FF, PØU, almen del, sp.39, 17.4.2007).

Den anden strid udspillede sig omkring Det Radikale Venstres beslutningsforslag (B 49) om at ophæve dispensationen for folkekirken og dermed at indføre ligestilling i kirken. Partiets forslag hvilede på tre begrundelser: (a) kirkens normer burde stemme overens med normen om kønslighed, som var udbredt i den befolkning, som den var kirke for, for at sikre kirken fortsat legitimitet; (b) fordi folkekirken er en del af den offentlige forvaltning, fordi kirken er på finansloven, og fordi præster er statsansatte, har staten en åbenlys interesse i alle kirkelige anliggender, herunder et skyldigt hensyn til ligestilling; (c) eftersom der er lovgivet om kvinders adgang til præsteembedet, er det inkonsekvent, dersom lovgiver ikke forpligter kirken på ligebehandlingsprincippet. Afslutningsvis anførtes, at afvigelse herfra kun kunne gives ved konkret begrundet dispensation fra Ligebehandlingsloven (B 49 2007/2, FF, Tillæg A (2648); B 49, FF, 1.beh., 28.2.2008). Regeringen afviste forslaget. Dens bærende argumenter kan opsummeres således: (a) det ville være grundlovsstridigt at fratage menighederne deres suveræne ret i ansættelsessager, hvor deres teologiske opfattelse er det afgørende. At betragte præsteembedet som et mandligt privilegium er fuldt ud legitimt, når det bygger på religiøs lære, og den minoritet i kirken, som forsvarer dette synspunkt, har krav på beskyttelse; (b) den uskrevne norm om, at Folketinget udviser tilbageholdenhed med at gribe ind i kirkens indre forhold ville lide skade, dersom man mod kirkens vilje indførte princippet om ligebehandling af kvinder og mænd; (c) der var ikke noget ligestillingsproblem; kvinder udgjorde omkring 50% af det samlede antal præster (B 49 2007/2, FF, 1. beh., 28.2.2008). Den centrale konfliktlinje mellem regering og opposition går på, om der i folkets kirke skal herske den samme kønslighedsnorm, som den øverste myndighed for kirken, staten,

i øvrigt tilslutter sig, og som også har bred opbakning i befolkningen, eller om hensynet til det synspunkt, at præsteembedet er mandligt, og som en minoritet i kirken hylder, skal trumfe.

Om lovgivningen generelt kan det konkluderes. Den reflekterer primært en politisk strid om prioriteringer: ligestillingshensyn versus værn om religionsfriheden, hvor sidstnævnte trumfer på grund af vaner i kombination med simple flertalsafgørelser. De skiftende regeringspartier betragter automatisk beskyttelse af den kollektive religionsfrihed som langt mere tungtvejende end hensynet til kvinders ret til ikke-diskrimination; og ligeledes uafhængigt af både det enkelte trossamfunds minoritets-/majoritetsstatus og de i samfundet udbredte normer. Årsagerne til, at folkekirken undtages fra loven, skal selv sagt også søges i et sammenfald af forskellige politiske og kirkelige grupperingers interesser heri. Endvidere som ved andre kontroversielle spørgsmål, fx kirkelig vielse af homoseksuelle, udtrykkes der fra politisk side en frygt for splittelse af kirken, dersom man lovgav derom. Det er parallelt til spørgsmålet om lovfæstelse af ligebehandlingsprincippet i kirken. En analyse af disse gruppers interesser og alliancedannelser ligger det dog uden for denne artikels rammer at behandle.

Rettighedskonflikten i et menneskerettighedsperspektiv

Betragter vi den danske løsning, prioriteringen af religionsfriheden over kvinders lighedsrettigheder, ud fra et menneskerettighedssynspunkt, forekommer den ikke nødvendigvis evident. Især to forhold gør sig gældende: (i) retten til ikke-diskrimination, som er nedfældet i internationale menneskerettighedskonventioner, kan begrænse religionsfriheden, inklusive den kollektive; (ii) menneskerettighedsdiskurser foreslår en balancering af disse rettigheder, når de kolliderer. Menneskerettigheder er udelelige og ukrænkkelige; de bygger på et enhedsprincip, som betyder, at udlægningen og applikationen af én rettighed ikke må hindre respekten for andre fundamentale rettigheder. Retningslinjer for afvejning findes i anbefalinger fra internationale menneskerettighedsråd og officielle fortolkninger af konventioner hos domstolene. Kontrolorganerne søger at fastlægge fælles standarder i vanskelige fortolkningsspørgsmål, at sikre en tidssvarende konventionsbeskyttelse ved en dynamisk fortolkning af rettigheder (fx under hensyntagen til hvad der er påkrævet i et demokratisk samfund) samt at koordinere de forskellige menneskeretskonventioner ved at lade den konvention trumfe, der giver det bedste beskyttelsesniveau (Christoffersen 2006; Hellum 2006; Hellum og Strand 2008; Ketcher 2000; Lorenzen et al. 1994).

Ved siden af EU lovgivning har navnlig tre supranationale konventioner betydning ved vurdering af den danske løsningsmodel. FN-konventionen om civile og politiske rettigheder (CCPR) sikrer en generel ret til ligebehandling af køn og ikke-diskrimination i art. 26.¹⁸ Art. 18, der beskytter religionsfriheden, kan underkastes begrænsninger, bl.a. de som tjener til at beskytte andres grundlæggende rettigheder og friheder, og som er nødvendige for at opnå dette (art. 18(3)). „Nødvendighed“ betyder, at begrænsningen skal være proportional med det formål, som søges fremmet. Ifølge Nowak (2005) kan ikke-diskriminationsprincippet nødvendiggøre sådanne indskrænkninger. I en general anbefaling (nr. 28 i år 2000), som omhandler spørgsmålet om diskrimination på grund af køn, har Menneskerettighedsrådet, der overvåger staternes opfølgning på CCPR, fastslået, at religionsfriheden ikke kan anvendes som grundlag for at diskriminere kvinder. Denne anbefaling støtter sig på FN-kvindekonventionens (CEDAW) anbefalinger (Hellum og Strand 2008, 42). CEDAW sigter på at bekæmpe diskrimination af kvinder inden for samtlige sociale sfærer (art. 1).¹⁹ Især rettes opmærksomheden på de begrænsninger af kvinders grundrettigheder, som bygger på kultur eller tradition. Staterne er forpligtet til at modificere „alle praksisser, som bygger på forestillingen om det ene eller det andet køns underordning henholdsvis forrang“ (art. 2f og 5b); og „at tage alle relevante midler i brug for at afskaffe diskrimination af kvinder, hvad enten den udøves af en person, en organisation eller en virksomhed“ (art. 2e). Trossamfund ligger tydeligvis inden for konventionens område. EMRK (Den Europæiske Menneskeretskonvention) beskytter religionsfriheden i sin art. 9 (Lorenzen et al. 1994). Christoffersen (2006) anfører, at Den Europæiske Menneskeretsdomstol i adskillelige sager utvetydigt har anerkendt det kollektive aspekt af denne rettighed. Men heller ikke religionsfriheden i EMRK er absolut; den kan begrænses for at beskytte bl.a. andres friheder og rettigheder, hvis det „er nødvendigt i et demokratisk samfund“ (art. 9(2)). Ud over princippet om proportionalitet gælder der altså en almen, demokratisk standard ved vurdering af, om statsindgreb i religionsudøvelsen er nødvendig. Art. 14 rummer et forbud mod diskrimination på grund af køn.

Siden slutningen af 1990'erne har der været en generel styrkelse af ikke-diskriminationsprincippet i EU lovgivningen, som afspejler sig i dansk lov (Barnard 1999). I Amsterdamtraktaten fastslås det, at princippet om ligebehandling af kvinder og mænd udgør en grundpille i fællesskabet (art. 2 og 3), mens art. 13 angiver, at Rådet kan tage initiativer til at bekæmpe enhver form for kønsdiskrimination. Direktiv 76/207 (senere inkorporeret i Direktiv 2006/54) fastsætter princippet om ligebehandling

af kvinder og mænd på arbejdsmarkedet. Begge direktiver er implementeret i den danske ligebehandlingslov, først i 1978 og senere i 2006, da loven revideredes (se foregående afsnit). Forskelsbehandling er kun tilladt, dersom sagligheds- og proportionalitetskriterierne er opfyldt.

Undtagelsen af trossamfund fra Ligebehandlingsloven, der gælder i Danmark, synes at være ude af trit med formålene og principperne i ovenstående konventioner og lovgivning. Der er væsentligt to argumenter, som underbygger denne påstand: (a) eftersom begge rettigheder er grundrettigheder i demokratiske samfund, så er det krævet, at de balanceres indbyrdes; (b) af hensyn til beskyttelse af andres friheder og rettigheder, herunder troende kvinders (kvindelige præster), kan det være nødvendigt at begrænse retten til religionsfrihed. Ud fra kriteriet om „nødvendighed i et demokratisk samfund“ kan det muligvis retfærdiggøres. Hvis et af hovedformålene med lovgivning er at beskytte grundlæggende værdier i samfundet – i liberal-demokratiske samfund værdien menneskelig ligeværd, som udtrykkes gennem en almen lighedsnorm – så kan man hævde, at beskyttelse af kvinders lighedsrettigheder tjener dette formål. Styrkelsen af forbud mod kønsdiskrimination, som især kommer til udtryk i EU lovgivning, CCPR og CEDAW, afspejler et socialt behov for at beskytte kvinders ligeværd, netop fordi diskrimination af kvinder fortsat eksisterer (Nowak 2005). Ikke mindst CEDAW, som giver det bedste beskyttelsesniveau, har tjent som fortolkningsramme for bestemmelser i andre konventioner i tilfælde af rettighedskonflikt (Hellum 2006).

For at skabe en retlig balance mellem de to rettigheder og samtidig tilgodese trossamfunds mulighed for at forskelsbehandle kunne det kræves, at trossamfundene levede op til kriterierne for saglighed, nødvendighed og proportionalitet; og at de utvetydigt førte bevis for, at deres religiøse udtryk ville lide skade, dersom der blevet taget hensyn til kvinders lighedsrettigheder (Christoffersen 2001; Hellum og Strand 2008). En sådan løsning er dels udtryk for, at der lægges en afvejningsnorm til grund frem for den foretrukne danske model, der automatisk giver religionsfriheden forrang; dels at der stilles krav til de religiøse samfund om konkret begrundelse ved ansøgning om dispensation frem for den generelle danske undtagelse. Løsningsforslaget trækker tråde tilbage til Ligestillingsrådets anbefalinger i 1978 samt til Det Radikale Venstres forslag i 2008. Afvejninger af rettigheder i konkrete situationer gør det også muligt at tage højde for minoritets/majoritetsproblematikken. Menneskerettighedssystemet anerkender i flere af sine konventioner retten til beskyttelse af mindretalsgruppers kultur, hvoraf religion ofte udgør en integreret del (Hellum 2006). Det kunne accepteres, at den byrde, der pålægges udsatte

minoriteter, om man krævede respekt for ikke-diskriminationsprincippet, ville være større sammenlignet med den byrde, som majoriteten måtte skulle bære. Tolerance-tærsklen skulle tilsvarende være højere.

En central pointe omkring menneskerettighederne er, at de rummer et potentiale for integration gennem deres anerkendelse af kollektive og individuelle rettigheder samt partikularitet/diversitet og universalitet.

Afslutning og perspektiver

Legitimiteten af folkekirkens undtagelse fra Ligebehandlingsloven er vanskelig at forsvare. Det hænger især sammen med: (i) at det er en privilegeret majoritetskirke, som derfor ikke som udsatte minoritetsreligioner kan gøre krav på særrettigheder; (ii) at det er en statsstyret kirke, og at ligebehandling af kvinder og mænd er et knæsat princip for al offentlig forvaltning; (iii) at det er en folkets kirke, der som sådan må tage behørigt hensyn til, hvis ikke bygge på folkets vilje og selvlovgivning, og som derfor må være på omgangshøjde med den vilje- og normdannelse, som er rådende i befolkningen. Det må formodes, at lighed mellem kønnene er en norm, som har bred opbakning.

For at kombinere hensynet til den kollektive religionsfrihed med respekten for kvinders ret til ligebehandling må gældende lovgivning derfor ændres. En afvejningsnorm må ligge til grund for nye måder at tackle rettighedskonflikten på, således at det bliver muligt på en og samme gang at beskytte religionsfriheden for den kirkelige minoritet, som er modstander af kvindelige præster, og at sikre kvinders lighedsrettigheder. Minoritetsbeskyttelse er en afgørende forudsætning for, at staten ikke bliver totalitær, ligesom håndhævelse af medborgernes identiske friheds- og lighedsrettigheder er definerende for en liberal stat. Sidesstillingen af de to typer af rettigheder må i praksis udmøntes ved, at kirken underlægges Ligebehandlingsloven samtidig med, at muligheden for forskelsbehandling fastholdes. Hvis denne mulighed ønskes benyttet, må kirken, her de enkelte menigheder, skulle begrunde, hvori forskelsbehandlingsens saglighed, nødvendighed og proportionalitet består.

I politisk teoris termer kan det gøres gældende, at i et konstitutionelt demokrati må lovgivning bygge på præmisser og argumenter, som er alment tilgængelige. Love må med andre ord være formuleret og retfærdiggjort i et vokabularium, der er tilgængeligt for alle medborgere, religiøse såvel som ikke-religiøse (Habermas 2008a, 2008b; Taylor 2007). Derfor er det ikke tilladeligt, dersom kirken henviser til sine særlige transcendent autoriteter, kilder til åbenbaring eller til skriftgrundlag (Biblen eller andre religiøse tekster) for at begrunde en undtagelse fra loven. Her må den tale i og anføre sine begrundelser i et universelt og neutralt sprog.

For i praksis at forlene ovenstående løsningsforslag med legitimitet må alle, som berøres af lovgivningen, inddrages i en dialog herom, hvis vi følger „alle berørte princippet“, således som det formuleres inden for den deliberative demokratiopfattelse af bl.a. Habermas (2004) og Fraser (2005). Princippet indebærer, kort fortalt, at alle, som berøres af en given praksis, politik eller lov, bør have mulighed for at deltage på lige fod med hinanden i en demokratisk forhandling og beslutning om dens gyldighed. I et videre perspektiv vil en sådan demokratisk løsning ikke blot kræve en afklaring af forholdet mellem folkekirke og stat og dermed en stillingtagen til det grundlag, hvorpå et kirkeligt selvstyre må hvile; altså en genoptagelse af diskussionen af Grundlovens § 66 („folkekirkens forfatning ordnes ved lov“). Men også en stillingtagen til, hvem alle berørte princippet skal omfatte, når der er tale om Folkets kirke.

Referencer

- Andreassen, R 2005**, 'Vore kvindefrigørelse står i skærende kontrast til islamiske kvindesyn', *Nord Nytt* 2005/97, pp. 1-15.
- Barnard, C 1999**, 'Gender Equality in the EU: A Balance Sheet', in P Alston (red.), *The EU and Human Rights*, Oxford University Press, Oxford.
- Boolsen, MW 1990**, *Ligestilling i folkekirken?* Socialforskningsinstituttet, København.
- Bækgaard, HO et al. (red.) 2007**, *Kvinder på Herrens mark. Essays om kvinder og menighed*, Hovedland, Aarhus.
- Børresen, KE 2007**, 'Kjønn og religion i Europa: Kristendom og islam', *NIKKmagasin* 2007/11, pp. 11-15.
- Christoffersen, L 2001**, 'Om piloting i dansk religionsret', in L Christoffersen (red.), *Samfundsvidenskabelige syn på det religiøse*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Christoffersen, L 2006**, 'Intertwinement: A new Concept for understanding Religion-Law Relations', *Nordic Journal of Religion and Society*, vol. 19, no. 2, pp. 107-126.
- Cohen, J, M Howard & MC Nussbaum (red.) 1999**, *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, Princeton.
- Eisenberg, A & J Spinner-Halev (red.) 2005**, *Minorities within Minorities. Equality, Rights and Diversity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Espersen, P 1999** [1993], *Kirkeret, almindelig del*, 2.edn., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Fraser, N 2005**, 'Reframing Justice in a Globalizing World', *New Left Review* [online], vol. 45, no. 6, www.newleftreview.org/molly.ruc.dk [1.7.2008].
- Gammeltoft-Hansen, H 1999**, 'Grundloven, religionsfriheden og Folkekirken', in OS Andersen et al. (red.), *Folketingets festskrift i anledning af grundlovens 150-års jubileum den 5. juni 1999*, Gyldendal, København.
- Habermas, J 2004** [1992], *Between Facts and Norms*, Polity Press, Cambridge.
- Habermas, J 2008a** [2005], *Between naturalism and religion*, Polity Press, Cambridge.
- Habermas, J 2008b** [2008], 'Notes on a post-secular society', <http://print.signandsight.com/features/1714.html> [4.7.2008].

- Holtug, N 2005**, 'Multikulturalisme', in AP Folker, K Hansen & S Lauridsen (red.), *Bag den politiske retorik – essays i værdikampen*, Tidderne Skifter, København.
- Hellum, A 2006**, 'Menneskerettigheder, pluralisme, kompleksitet og integrasjon', www.culcom.uio.no/forskning/artikler/docs/anne_hellum-Fleischer.pdf [3.4.2009].
- Hellum, A & V Strand 2008**, 'Høringsudtalelse fra Avdeling for kvinnerett, Institutt for Offentlig Rett, Universitetet i Oslo i forb.m. NOU 2008: 1 Kvinner og homofile i trossamfunn', *Tidsskrift for Kjønnforskning*, vol. 32, no. 2, pp. 10-48.
- Ketscher, K 2000**, 'Kvindes grundrettigheder og religionsfriheden', in *Årsskrift Institut B: Grundrettede*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kymlicka, W 1995**, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press, Oxford.
- Lorenzen, P et al. (red.) 1994**, *Den Europæiske Menneskeretskonvention med kommentarer*, Jurist- Og Økonomforbundets Forlag, København.
- Nissen, J 2003**, *Bibel og etik. Konkrete og principielle problemstillinger*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Nowak, M 2005**, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2. edn., N.P.Engel, Publisher, Arlington.
- Nussbaum, MC 1999**, *Sex and Social Justice*, Oxford University Press, Oxford.
- Okin, SM 1999a**, 'Is Multiculturalism Bad for Women?', in J Cohen, M Howard & MC Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, Princeton.
- Okin, SM 1999b**, 'Reply', in J Cohen, M Howard & MC Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, Princeton.
- Okin, SM 2005**, 'Multiculturalism and feminism: no simple questions, no simple answers', in A Eisenberg & J Spinner-Halev (red.), *Minorities within Minorities. Equality, Rights and Diversity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Parekh, B 2000**, *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*, Palgrave Press, London.
- Phillips, A 2005**, *Multiculturalism without Culture*, Princeton University Press, Princeton.
- Shachar, A 2000**, 'Should Church and State be joined at the Altar? Women's Rights and the Multicultural Dilemma', in W Kymlicka & W Norman (red.), *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, Oxford.
- Skjeie, H 2004**, 'Trosfrihet og diskrimineringsvern', *Kvinnforskning*, vol. 28, no. 2, pp. 5-23.
- Skjeie, H 2007**, 'Religious Exemptions to Equality', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, vol. 10, no. 4, pp. 471-490.
- Solhøy, SH 2008**, 'Bør trossamfunn være unntatt diskrimineringslovgivningen? En kritisk diskusjon av unntaksargumenter', *Tidsskrift for Kjønnforskning*, vol. 32, no. 1, pp. 21-41.
- Stormhøj, C 2010**, 'Women's Citizenship Rights and the Right to Religious Freedom', *Nordic Journal of Religion and Society*, Vol. 23, no. 1, pp. 53-69.
- Sunstein, C 1999**, 'Should Sex Equality Law apply to religious Institutions', in J Cohen, M Howard & MC Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, Princeton.
- Taylor, C 1995**, *Philosophical Arguments*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Taylor, C 2007**, *A Secular Age*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Materiale i øvrigt**
- Bekendtgørelse nr 350 af 10.07.1978, www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=11550 [16.12.2008].
- FN's Kvindekonvention (CEDAW), www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm [7.10.2009].
- Folketingets Politisk-Økonomiske Udvalg, alm. del, spm 39, 17.4.2007, <http://www.ft.dk/samling/20061/almdel/PØU/spm/39/svar/ende-lygt/20070426/36951/HTM> [9.2.2009].
- Kirkeministeriet 2009, Folkekirken medlemstal, www.km.dk/print/folkekirken/statistik-og-oekonomi/kirkestistik/folkekirkens-medlemstal.html [10.9.2009].
- Kirkeministeriet 2009, Statens tilskud til folkekirken, www.km.dk/print/ministeriet/om-kirkeministeriet/kmoekonomi.html [10.9.2009].
- Ligestillingsministeriet 2008, Redegørelse 2007/Perspektiv- og handlingsplan 2008, www.lige.dk/files/PDF/PHplan/Lige_PHplan2008_net.pdf [23.3.2008].
- Ligestillingsministeriet 2009, Redegørelse 2008/Perspektiv- og handlingsplan 2009, www.lige.dk/files/PDF/PHplan/Lige_PHplan_09_net.pdf [27.2.2009].
- Ligestillingsrådet 1978, Beretning om Ligestillingsrådets virksomhed i 1978, Reproset, København.
- L 148 (1977-78): Forslag til lov om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til beskæftigelse m.v., 10.1.1978, Folketingstidende 1977-78, Tillæg A, spalte 3084-3104.
- Betænkning, 17.3.1978, Folketingstidende 1977-78, Tillæg B. (37), spalte 578-584.
1. behandling, 26.1.1978, Folketingstidende 1977-78, spalte 5287-5339.
2. behandling, 29.3.1978, Folketingstidende 1977-78, spalte 7873-7901.
3. behandling, 31.3.1978, Folketingstidende 1977-78, spalte 8056-8063.
- L 17 (2005-06): Alle dokumenter i oversigt med links: <http://www.ft.dk/dokumenter/tingdok.aspx?samling/20051/lovforslag/L17/index.htm> [30.1.2009].
- B 49 (2007-08): Alle dokumenter i oversigt med links: <http://www.ft.dk/dokumenter/tingdok.aspx?samling/20072/beslutningsforslag/B49/index.htm> [9.2.2009]
- Politiken 27.12.2007, 'Udbredt kønsdiskrimination i kirken', <http://informedia.dk/ms/Print.aspx?Duid=e0c838ca&listFormat=Full&p rinttype> [7.1.2008].

Noter

- Alle religioner er selvsagt ikke lige patriarkalske. Konflikten mellem normen om lighed mellem køn og androcentriske, religiøse kønsmodeller er stærkere i islam end i nordeuropæisk protestantisme. Det kan forklares idehistorisk med, at oplysningen startede i Europa; teologisk med forskellige skriftsyn (traditionel islam ser Koranen som transhistorisk, hvorimod den dominerende kristne teologi betoner det social- og idehistoriske samspil mellem skrift og fortolkning); og politisk med de nordiske, kvindevenlige velfærdsstater (Børresen 2007). Statens sammenvikling med de nationale kirker i Skandinavien har også medvirket til at reformere religionens lære.
- Jf. § 1 i Bekendtgørelse nr. 350 af 10.7.1978: „Præstestillinger i folkekirken og dertil svarende stillinger inden for trossamfund undtages fra lovens område“.
- Iflg. Grundlovens § 4 er „den evangelisk-lutherske kirke den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten“.

- 4 På finansloven for 2009 udgør statstilskuddet i alt 1.035, 4 mio. kr. Se: www.km.dk/print/ministeriet/om-kirkeministeriet/kmoe-konomi.html (set 10.9.2009).
- 5 Derimod nyder alle andre trossamfund udstrakt frihed i indre forhold.
- 6 Da Grundloven blev udformet i 1849, forudsattes det, at kirken skulle have et vist repræsentativt selvstyre i form af et kirkemøde, og dermed at kirken skulle frigøres fra statens uindskrænkede magt over dens indre og ydre forhold. § 66 udtrykker denne hensigt: „Folkekirkens forfatning ordnes ved lov“. Et kirkemøde er aldrig blevet etableret, ligesom der aldrig er blevet udformet en særlig kirkelov. Lovgivning om kirkens forhold finder sted ad hoc. Se Gammeltoft-Hansen 1999.
- 7 Se: www.km.dk/print/folkekirken/statistik-og-oekonomi/kirkestistik/folkekirkens-medlemstal.html (set 10.9.2009).
- 8 Jeg har i Stormhøj (2010) behandlet disse og flere andre positioner mere indgående.
- 9: Retten til de samme begunstigelser som majoritetsreligionen (fx anerkendelse af helligdage); retten til undtagelser fra love, der er alment bindende (fx kønsligebehandlingslov) samt retten til selvbestemmelse i forhold til indre forhold (fx fastlæggelse af religiøse ritualer).
- 10: Staten skal beskytte kvinders basale frihedsrettigheder og sikre mulighederne for at udøve dem. Fx kan uddannelse støtte udvikling af kognitive evner samt indblik i forskellige livssyn, religiøse og sekulære, der befordre evnen til refleksivitet og kritik.
- 11: Jf. note 1.
- 12: Argumentet for trossamfunds autonomi er forbundet med retten til forsamlingsfrihed, som er essentiel for at opretholde skellet mellem stat og civilsamfund. Det beskytter medborgerne mod en totalitär stat.
- 13: Kriterierne, saglighed og proportionalitet (mellem forskelsbehandling og formålet der søges fremmet) er fælles for national og international ikke-diskriminationslovgivning.
- 14: Hvis det ved visse former for erhvervsudøvelse er afgørende, at udøveren er af et bestemt køn, kan loven fraviges iflg. art. 2, stk. 2.
- 15: Folketingsdebatterne for 1996/97 findes i Folketingstidende, medens debatterne efter er elektronisk tilgængelige (www.folketing.dk).
- 16: Betegnelsen konservative kirkekredse dækker over et mindretal i kirken og inkluderer dels de forskellige missionsbevægelser (Indre Mission, Luthersk Mission etc.), dels højkirkelige strømninger, der enten med udgangspunkt i skriften eller den kirkelige tradition anser præsteembedet som et mandligt embede.
- 17: Den politiske strid var bl.a. foranlediget af mediernes fokusering på diskriminationsproblemet i folkekirken i slutningen af 2007. Avisen Politiken (2007) foretog en rundspørge blandt kvindelige præster, der viste, at diskrimination fandt sted i et eller andet omfang. Jeg skriver bevidst „i et eller anden omfang“, da undersøgelsen var præget af lav reliabilitet og validitet. Aktuelt savnes solid videnskabelig dokumentation af diskrimination i kirken. Den seneste undersøgelse er foretaget i 1990. Se Boolsen 1990.
- 18: Se note 13 for kriterier for diskrimination.
- 19: Se: www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm (set 7.10.2009).